

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 930:94(477.74-21):33«1839/2012»

*Л. М. Іваніченко***ЕКОНОМІЧНА ІСТОРІЯ ОДЕСИ
У МОНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ**Одеський національний політехнічний університет,
просп. Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна

Іваніченко Лілія Михайлівна, к. і. н., ас. кафедри історії та етнографії України, e-mail: Lilija.istorik@Gmail.com

АНОТАЦІЯ

Невдовзі після свого заснування Одеса почала привертати увагу іноземних торговців і капіталістів і стала справжнім європейським містом з економікою, що динамічно розвивалася. За перші 100 років існування місто не тільки стало найпотужнішим економічним центром морської торгівлі на північному узбережжі Чорного моря, але й містом будівництва найсучасніших на той час фабрик, що забезпечували продукцією європейські країни.

Ще з XVIII ст. дослідники історії намагалися зрозуміти фактори економічного розквіту Одеси. Економіку міста досліджували і в інші періоди його існування — радянський та у часи незалежної України. Дослідники економічного розвитку у монографіях часто знаходились під впливом царської, а потім радянської ідеології. І кожен з них у своїй праці намагався довести, що економічного успіху Одеса набула за сприяння існуючої в їх час влади. Так, радянські історики стверджували, що тільки завдяки революції 1917 р. та робітничому руху в Одесі був знищений капіталістичний лад і за кілька років були досягнуті вищі, ніж при царському режимі показники. Тільки після 90-х рр. XX ст. в книжках про Одесу з'являється всебічна характеристика її економічних галузей з рівнозначними оцінками розвитку місцевої економіки під владою різних урядів у різні часи.

Наводяться праці в основному одеських істориків. Автор відмічає значні заслуги до радянських вчених у розробці економічної історії Одеси, як А. Скальковського, П. Белявського, В. К. Надлера, А. Шмідта, С. Бернштейна; радянських В. Загоруїка, З. Першиної та сучасних Г. І. Гончарука, О. Ю. Нагайцева, Т. Г. Гончарука.

Ключові слова: економіка Одеси; заводи; фабрики; торгівля; порто-франко.

Л. М. Іваниченко

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ ОДЕССЫ В МОНОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Одесский национальный политехнический университет,
просп. Шевченко, 1, Одесса, 65044, Украина

Іваниченко Лилия Михайловна, к. и. н., асс. кафедры истории
и этнографии Украины, e-mail: Lilija.istorik@Gmail.com

АННОТАЦИЯ

Вскоре после своего основания Одесса стала привлекать внимание иностранных торговцев и капиталистов и стала настоящим европейским городом с динамично развивающейся экономикой. За первые 100 лет существования город не только стал мощным экономическим центром морской торговли на северном побережье Черного моря, но и городом с современными на то время фабриками, которые обеспечивали продукцией европейские страны.

Еще с XVIII века исследователи истории пытались понять факторы экономического расцвета Одессы. Экономике города исследовали и в другие периоды его существования — советский и во времена независимой Украины. Исследователи экономического развития в монографиях часто находились под влиянием царской, а затем советской идеологии. И каждый из них в своей работе пытался доказать, что экономического успеха Одесса достигла при содействии существующей в их время власти. Так, советские историки утверждали, что только благодаря революции 1917 и рабочему движению в Одессе был уничтожен капиталистический строй и за несколько лет достигнуты по сравнению с царским режимом высокие показатели. Только после 90-х гг. XX в. в книгах об Одессе появляется всесторонняя характеристика экономических отраслей с равнозначными оценками развития местной экономики под властью различных правительств в разные времена.

Приводятся труды в основном одесских историков. Автор отмечает значительные заслуги дореволюционных ученых в разработке экономической истории Одессы, как А. Скальковского, П. Белявского, В. К. Надлера, А. Шмидта, С. Бернштейна; советских В. Загоруйко, З. Першиной и современных Г. И. Гончарука, А. Ю. Нагайцева, Т. Гончарука.

Ключевые слова: экономика Одессы; заводы; фабрики; торговля; порто-франко.

L. M. Ivanichenko

**ECONOMIC HISTORY OF ODESSA
IN MONOGRAPHIC STUDIES**

Odessa National Polytechnic University,
1 Shevchenko avenue, Odessa, 65044, Ukraine

Ivanichenko Liliya Mykhaylivna, PhD in History, Assistant of the Department of history and ethnography of Ukraine, e-mail: Liliya.istorik@Gmail.com.

ABSTRACT

Soon after its founding, Odessa began to attract the attention of foreign merchants and capitalists and became a European city with a vibrant economy. During the first 100 years of its existence, the city has not only become a powerful economic center of maritime trade on the northern Black Sea coast, but also the city of modern (for those days) factories exporting products to European countries.

Since the eighteenth century, historians have tried to understand the factors of economic prosperity of Odessa. The city's economy was studied in other periods of its existence too — in the days of the Soviet and independent Ukraine. Working on their monographs, researchers of economic development were often influenced by the Tsarist and later Soviet ideology. And each of them tried to prove that Odessa had reached its economic success with the assistance of contemporary government. Thus, Soviet historians argued that only due to the Revolution of 1917 and the labor movement, the capitalism in Odessa had been destroyed, and within a few years the city had reached a higher economic performance than under the tsarist regime. Only in books published after 1990s start appearing comprehensive descriptions of economic sectors with equivalent estimates for local economic development under the rule of various governments at different times.

In this article, the author refers largely to the works of Odessa historians and gives credit to the achievements of the following scientists in the development of the economic history of Odessa: A. Skalkovsky, V. Zagoruiko, S. Pershin, G. I. Goncharuk, A. Yu. Nagaytsev, T. G. Goncharuk.

Key words: economy of Odessa; factory; trade; free port.

Заснування та розбудова будь-якого міста як на сучасному етапі, так і протягом історичного розвитку людства визначається економічними чинниками, що є основою, важливою складовою його подальшого існування. Сприятлива економічна база закладає міцний фундамент і є головною умовою для розбудови

ви міста. Вивченням економічного розвитку в ретроспективній площині займається економічна історія, що є головною складовою вищої економічної освіти. Вона має на меті дослідження як цілих країн, так і окремих міст протягом історії їх існування, котрі є цеглою їх економіки. Цікаво в цьому плані простежити економічний розвиток Одеси в історичному контексті. На сучасному етапі Одеса є мільйонним містом з високим економічним розвитком. Не один рік вчених-економістів та істориків цікавить питання: які економічні фактори призвели до швидкого розквіту міста, — тому актуальність теми дослідження є беззаперечною.

У статті автор оглядає монографічні видання, що стосуються економічного розвитку Одеси від XIX ст. до нашого часу. Автор не ставила за мету проаналізувати усі книги, що стосуються даної теми, бо розміри статті не дозволяють цього зробити. Наведені лише ті праці, що на її думку, найяскравіше висвітлюють економічну історію міста. Взагалі, представлені праці поділено на ті, що мають всебічну характеристику історичного розвитку Одеси в усіх сферах, у тому числі економічній, та спеціалізовані праці, що висвітлюють економічний розвиток міста чи одну з галузей економіки протягом якогось періоду.

До перших праць, що взагалі написані про історію розвитку Одеси і не були спеціально присвячені її економіці, але містять велику кількість інформації, відноситься видання, створене під керівництвом професора Ф. І. Успенського [1], яке, на думку В. Загоруйка є кращим з видань, що вийшли у XIX ст., за повнотою свідчень про Одесу, хоча він характеризує книгу як суцільний панегірик градоначальникам, губернаторам і архієреям, що «виконували волю монархів» у розбудові Одеси [с. 9–10]. Не можливо заперечити, книга передає ідею, що історію будують особистості, в тому числі економічну. Тому показ авторами досягнень Дюка де Рішельє, де Волана, де Рібаса та М. С. Воронцова в економічній історії Одеси є досить вдалим, тим паче вони це підтверджують цифровими даними та архівними документами.

Цінним для історії Одеси та всього Півдня України є видання рукопису де Волана, знайденого у Музеї Одеського порту 1997 року [2]. У першоджерелі видатний архітектор міста розповідає про будівництво економічно важливих об'єктів для

його успішного розвитку в плані сухопутної та морської торгівлі. Зокрема, завданням нідерландського військового інженера було забезпечення робіт, які він почав для сприятливого «засвоєння південних провінцій, створення надійної торгової системи і полегшення виходу до Чорного моря внутрішніх областей Росії». З нарису можна побачити справжнє значення де Волана, де описуються його чисельні проекти, втілені у життя, в тому числі успішне будівництво Одеського порту та нової фортеці. Не менш важливим для дослідження економічної історії Одеси є останній розділ, написаний редактором книги «Одеський порт — дітище де Волана», де поряд з історією його розвитку надаються таблиці, що показують оборот торгівлі порту в тисячах рублів у XIX ст., вантажообіг у мільйонах тон XX ст., основні етапи будівництва порту у XVIII–XIX ст. з урахуванням основних об'єктів, їх роки встановлення та реконструкції.

Серед спеціальних досліджень економічної сфери міста XIX — поч. XX ст. є праці А. Скальковського [3–4], С. Берштейна [5] та С. Плаксина [6].

Великий внесок у дослідженні торгівлі і промисловості Одеси XIX ст. зробив визначний історик та статистик А. О. Скальковський [3–4]. Ці та інші праці А. Скальковського містять головну причину економічного процвітання Одеси — розумна політика царського уряду. Але поряд зцим, в них наведено багато цифрових даних по сільському господарству, торгівлі, промисловості. Більшу заслугу у становленні і процвітанні економіки міста віддавав Рішельє та Ланжерону і відзначав «вельми сильний вплив» Заходу «на долю ввізної торгівлі» Одеси [3, с. 62; 24, с. 12]. Економіку Одеси XVIII–XIX ст. досліджували П. Белявський, В. К. Надлер, А. Шмідт та інші. Їх роботи стали неоціненним внеском для досліджень.

Праці про Одесу радянського періоду зазвичай просякнуті ідеологією на основі вчень Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна. Вона була сформована у 30-ті роки XX ст. і її основи, хоч і піддавалися модернізації, залишалися незмінними [7].

Під сильним ідеологічним впливом випускалися праці одеських істориків, де простежувалась боротьба селян та феодалів, робочих та капіталістів. Попри все, позитивним моментом у працях радянського періоду було приділення пильної уваги економічній стороні розвитку Одеси, але більшу увагу — істо-

рії робітничого класу та селянства. Прикладом праць про Одесу того часу є видання під редакцією С. М. Ковбасюка [8].

Однією з якісних праць про Одесу, випущених у 50-ті рр. ХХ ст., є дослідження В. Загоруйка у двох частинах [9–10].

Особлива цінність першої частини, представленої як історіографічний та бібліографічний нарис, полягає, як вдало відмітили Г. І. Гончарук та О. Ю. Нагайцев, в тому, що в ній вперше робиться спроба узагальнити написане про промисловий розвиток і міста, і краю [23, с. 13]. Цікавим для дослідження є другий розділ книги, де В. Загоруйко, приступаючи до тематичного огляду літератури, детально розглядає державну колонізацію прикордонних районів, звільнення краю від турецько-татарського панування та заселення його в цей період, а також процес заселення краю з 90-х рр. VІІІ ст. до 1861 р. Автор наводить факти, що призвели Одесу за 50–60 років до економічного росту. Він пише, що в заселенні Одеси уряд стримував потік в місто корінного населення і створював привілеї для поселення іноземців, особливо греків і албанців [9, с. 68]. Часто у книзі наводиться статистика економічного зростання Одеси, кількості населення.

У другій частині, яку автор називає науково-популярним нарисом, розповідається про головні соціально-економічні процеси Одещини в «роки розвитку промислового капіталізму», починаючи з 1861 року до 90-х рр. ХХ ст. Він представляє Одесу як центр економічного життя, в тому числі економічні риси розвитку окремих національних етнічних груп [10]. Автор звертає увагу, що у ХІХ — на поч. ХХ ст. про Одесу розповсюджувалася репутація як про «золоте дно». Це робилося, на його думку, з метою реклами для залучення капіталу, покупців та робочої сили. Маса трудового люду, залишеного заробітку в інших місцях, знаходили роботу на одеських фабриках і заводах, у порту, каменярнях, на соляних промислах. На фактах з історії Одеси В. Загоруйко простежує процес виникнення та розвитку української буржуазії, зростання класових протиріч у місті та селі, зародження робітничого класу. На його думку, швидкий ріст Одеси як промислового міста спричинений розвитком Південної України у зв'язку з переміщенням центру гірської промисловості з Уралу на південь. Місто стало воротами держави на Чорному морі. Індустрія міста своїм

виникненням завдячує порту. Вона повинна була переробляти експортні та імпорتنі товари, обслуговувати порт, залізницю, сільське господарство [10, с. 20].

З числа праць про Одесу випускалися монографії і про історію конкретних заводів. Яскравим прикладом виступає дослідження З. В. Першиної. Заслуга цієї монографії полягає в тому, що в ній показаний всебічний розвиток найстарішого в Одесі підприємства — ордена Трудового Червоного Прапора заводу імені Січневого повстання (Одеський завод важкого кранобудування): економічна сторона, соціальний фактор, суспільні рухи. Вдало розкритий людський аспект заводської історії. Праця З. В. Першиної і до цього часу є найкращою монографією з історії фабрик і заводів Одеси [11].

Прикладом колективного видання з історії заводу імені Січневого повстання є монографія Г. П. Кошеленко, В. І. Чербаєва, М. М. Андрієнко та інших [13]. В книзі описана історія заводу починаючи з 1863 року, коли на його місці у далекому минулому були створені одеські Головні залізничні майстерні; про період Лютневої революції, соціально-економічний розвиток колективу в умовах перебудови, реконструкції і технічного переоснащення підприємства у напрямку рішень XXVII з'їзду КПРС та XIX Всесоюзної партійної конференції. Незважаючи на те, що видання є також політичним і у книзі передається ідеологія епохи, у яку вона створена, в ньому зібрані статистичні дані з економіки заводу на тлі всього економічного розвитку Одеси. Звісно, багато уваги у виданні приділено роботі заводу у період революційних подій 1917 року та встановлення радянської влади в Одесі, що є звичайним явищем в описі історії економічного розвитку підприємств і міст радянського періоду.

Якісною історичною працею про історію ще одного заводу — імені Жовтневої революції є книга А. Савчука під редакцією В. А. Марухненко [12]. Хоча монографія рясніє джерелами марксистко-ленінського змісту, вона базується на широкій джерельній та документальній основі. Автор представив систематизовані матеріали державного архіву, збірники спогадів, загальноросійські і заводські газетні статті 1917, 1937 рр.

Представлені економічні дані 112-літнього розвитку заводу вплетені в історико-ідеологічний показ його успішного роз-

витуку з часів радянської влади. Майже художньо замальовується процес пробудження робітничого класу, розкриваються зразки його героїзму під час революційних подій. Назви нарисів у праці ще більше свідчать про успішні зміни на заводі за радянських часів: «Сила народна», «За владу Рад», «Друге народження заводу», «На шляху реконструкції», «Переможна хода» («Победное шествие»), «Вставай, країно велика» («Вставай, страна огромная»), «Роки великих успіхів» та інші.

Видання авторів незалежної України поглибили дослідження на всіх історичних етапах становлення і розвитку міста. Історики почали масово шукати документи про дореволюційну Одесу. У книгах сучасних авторів опубліковані дані господарського та промислового розвитку Одеси юної. Через цікаву історію заселення міста багатьма національностями та самобутнього його розвитку, відмінного від усіх українських міст XVIII ст., дослідження кожного автора є оригінальними.

Європейський світогляд позначився на викладі матеріалу у книзі П. Герлігі, що містить велику кількість таблиць, у яких наведені статистичні дані з економічного розвитку Одеського регіону, але часто у порівнянні з іншими, сусідніми територіями [14]. Часте порівняння економічного розвитку Одеси з іншими містами Півдня України присутнє не тільки у таблицях, а є змістом усієї книги. Авторка наводить багато прикладів, як паралельно з Одесою економічно розвивалися США і європейські країни — Великобританія, Канада, Франція та інші. Інколи у підрозділах книги, де описується господарсько-економічний розвиток Одеси, про саме місто лише одне-два речення, а всю інформацію заміщує опис історичного розвитку Новоросії чи Російської імперії в цілому. Проте більша частина книги детально розповідає про одеську торгівлю та її організацію, тваринництво, вирощування зернових та інших сільськогосподарських продуктів на експорт, стан купецтва у різні роки, фінансів, промисловості, зростання капіталу на всіх етапах розвитку міста протягом 1794–1914 рр. Багато уваги у праці авторка приділяє питанню іноземних інвестицій та торгівлі з іноземцями, подає модель зростання промисловості Одеси 1859–1914 рр., наводячи низку джерел з архівів Великобританії, Франції, США. Зокрема, Герлігі аналізує ймовірні причини спаду експорту пшениці у Європу й наводить істо-

ричні джерела про ставлення іноземців до одеських торговців. Авторка приходить до висновку: незважаючи на те, що Одеса тривалий час серед Сходу і Заходу посідала особливе місце і навіть перевищувала у своєму розвитку конкурентів, наприкінці XIX ст. зовнішні та внутрішні умови, які раніше сприяли її розвитку, почали діяти проти неї. Проблеми реформування Російської імперії гальмували розвиток Одеси [14, с. 294]. «Її торгівля потребувала ефективного внутрішнього транспорту, механізації сільського господарства та підвищення продуктивності праці. Одеса, як і сама імперія в цілому, не спромоглася на такі досягнення [14, с. 295].

Першою колективною монографією в незалежній Україні, що описує історію Одеси та Одещини від самих початків до сучасності, є праця під редакцією В. Н. Станко [15]. Її оригінальність полягає в тому, що історія Одеси ведеться з часу палеоліту і вперше за період існування міста, її економіка

Деякі відомості з економічної історії містить двотомник В. П. Малахова та Б. А. Степаненко [16].

Цінним для вивчення економічної історії Одеси та області є двотомник Д. Балуха та А. Сурилова [17–18].

Перший том містить відомості про історію «золотого часу» Одеси — кінця XVIII середини XIX століть [17]. Увагу автори приділяють і тим верствам суспільства, що розвивали економіку Одеси — промисловцям, аграріям, морякам, іменитим міщанам та цеховим ремісникам. Не оминають увагою Товариство сільського господарства. Книга показує Одесу у ролі столиці хлібородного Півдня, що не знала за оборотами хлібної торгівлі собі рівних у Європі. Автори книги описують і Одеську біржу, найбільшого на той час гравця на світовому ринку зернових.

Другий том в авторстві А. Сурилова присвячений подіям, що відбувалися в Одесі, Західній Європі та Леванті в 1850-х роках [18]. Ця пора представляє чималий інтерес і є блискучим підсумком правління М. С. Воронцова над рясно-хлібородною Новоросією. Основна увага в книзі приділяється морській, не стиснутій в своїй свободі тяжкими митами, зовнішній торгівлі, що здобула Одесі світову славу першої житниці Європи. Адже саме доходи від вивозу пшениці за кордон і лише потім імпортні вигоди порто-франко були за часів Воронцова основою процвітання міста і благоденства його жителів.

Серед числа сучасних книг про економічний розвиток міста є праця Н. Г. Огренич, що складається із статей та інтерв'ю з працівниками різних сфер, в тому числі народного господарства [19]. Вона є кращим свідченням роботи відомих одеських підприємств на сучасному етапі з урахуванням дати виходу книги. Показані заслуги перед містом «Одеського заводу будівельно-обробних машин», «Одескабеля», «Стальметизу», «Продмашу», «Одессільмашу» та інших, названі їх економічна роль у розвитку Одеси та країни в цілому, виробничі успіхи, проблеми розвитку.

Можна виділити ряд монографій, у яких розглядаються проблеми економічного розвитку міста за останнє десятиліття. У книзі Г. І. Гончарука «Президент і Одеса» досліджуються напрямки безпосереднього впливу Леоніда Кучми за час його президентства на промислово-економічну сферу міста. На прикладі чисельних документів, матеріалів періодики показані заходи Л. Д. Кучми при вирішенні економічних проблем Одеси [20]. Інша монографія Г. І. Гончарука «Одеська стратегія» містить звіти Р. Боделана за роки його перебування на посаді мера Одеси [21, с. 201–230]. В них наведена статистика розвитку міської економіки з 2001 по 2003 роки.

Серед праць, що є результатом спеціальних досліджень по історії економічного розвитку Одеси, можна назвати не так багато.

У книзі під редакцією О. Г. Топчієва, підготовленій до 200-річчя Одеси, подана соціально-економічна характеристика міста, її супутників Іллічівська і Южного та всієї Одеської агломерації в цілому [22]. Розглядається історія господарського освоєння краю та розвитку міста. Характеризуються головні галузі господарства агломерації і, в першу чергу, її морегосподарський комплекс. Видання віддзеркалює питання історії розвитку багатьох підприємств, що описуються у підрозділах — «Машинобудівний комплекс», «Комплекс виробництв продовольчих товарів», «Комплекс виробництв непродовольчих товарів».

Характеризуючи книгу у своїй праці, Г. І. Гончарук та О. Ю. Нагайцев відмічають, що всі фабрики і заводи згруповані по галузях, при описі яких можна знайти і основні відомості їх історії [23, с. 91].

Такими є дослідження Г. І. Гончарука та О. Ю. Нагайцева, випущене до 210 річниці заснування Одеси [23]. У книзі зібрано і розглянуто літературні і документальні джерела з історії фабрик і заводів міста за період з 1896 року до кінця ХХ століття. Відмічено етапи розвитку історіографії від простих згадок підприємств до появи нарисів, збірок документів і монографій про окремі підприємства та накопичення історичних даних про усі фабрики і заводи Одеси. Також надано варіант хронологічної таблиці заснування підприємств від 1794 по 1998 рік.

Можна виділити праці, присвячені історії морської економіки Одеси. Яскравим прикладом є монографія Т. Г. Гончарука [24]. Автор висвітлює історію одеського порто-франко в літературі ХІХ ст. та історіографії. У наступному розділі Т. Г. Гончарук описує спроби створення порто-франко у Північному Причорномор'ї та Приазов'ї у ХVІІІ — першій половині ХІХ ст. та його проголошення. Цікаві матеріали у монографії наводяться стосовно зміни режиму порто-франко в 1819–1859 рр. Особливу цінність становить останній розділ праці, де описується економічний розвиток Одеси часів порто-франко: розвиток торгівлі і промисловості, поширення контрабанди. Показаний процес зростання населення у зазначений період.

Хоча стаття присвячена монографічним дослідженням, назву ще одне важливе видання. Історію морської Одеси з економічної точки зору від заснування міста до наших днів відтворено у «Морській енциклопедії Одеси» [25]. Видання містить біографії історичних особистостей, які вплинули на розвиток морської галузі Одеси. Окремим розділом висвітлені найголовніші досягнення морської галузі Одеси. Також міститься цінна інформація про найбільш великі і відомі підприємства, організації та компанії Одеси.

Отже, економічна історія Одеси висвітлена у значній кількості видань різних років. На характеристику економічного розвитку міста у літературі впливала ідеологія царизму, потім радянська. Економічне процвітання Одеси за версіями дореволюційних вчених відбувалося тільки через постійну підтримку царським урядом нового міста. За радянської ж влади — внаслідок повалення царської системи, революційного робітничого руху, ліквідації капіталістичного ладу. Об'єктивне висвітлен-

ня економічного розвитку Одеси та Одещини простежується у працях авторів незалежної України, які аналізують економіку Одеси на всіх етапах її розвитку.

Література та джерела

1. Прошлое и настоящее Одессы (1794–1894) / [сост. С. Ч. и просмотрено проф. Новорос. ун-та А. И. Кирпичниковым и А. И. Маркевичем]; Изд. Одес. гор. аудитории нар. чтений ко дню столет. юбилея г. Одессы. — Одесса: Типография Л. Кирхнера, 1894. — 48 с.
2. Де-Волант Ж. Ф. Очерк моей службы в России 1787–1811 / Де-Волант Женеераль Франсуа; [пер. с фр. С. В. Павленко]. — Одесса: Одесский морской торговый порт, 1999. — 136 с.
3. Скальковский А. Историко-статистический опыт о торговых и промышленных силах Одессы / Аполлон Скальковский. — Одесса: Тип. Нитче, 1839. — 96 с.
4. Скальковский А. Записки о торговых и промышленных силах Одессы / Аполлон Скальковский. — СПб.: Тип. Безобразова, 1865. — 105 с.
5. Бернштейн С. Одесса. Исторический и торгово-экономический очерк Одессы в связи с Новороссийским краем / С. Бернштейн. — Одесса: Тип. Нитче, 1881. — 218 с.
6. Плаксин С. Коммерческо-промышленная Одесса. — Одесса, 1901. — 201 с.
7. Вахитов Р. Советская идеология. Опыт методологического марксизма [Электронный ресурс] / Вахитов Рустем. — Nevmenandr.net. Филология. Лингвистика. Литературоведение. — Режим доступа к стран.: <http://www.nevmenandr.net/vaxitov/sovideology.php>
8. Одесса: Очерк истории города-героя / [отв. ред. С. М. Ковбасюк]. — Одесса: Облиздат, 1957. — 320 с
9. Загоруйко В. По страницам истории Одессы и Одещины / В. Загоруйко. — Одесса: Одесское областное издательство, 1957. — Вып. 1. — 156 с.
10. Загоруйко В. По страницам истории Одессы и Одещины / В. Загоруйко. — Одесса: Одесское областное издательство, 1960. — Вып. 2. — 152 с.
11. Першина З. Имени Январского восстания / Заира Валентиновна Першина. — Одесса: Одесское книжное изд-во, 1963. — 228 с.
12. Савчук А. Завод имени Октябрьской революции / А. Савчук; под. общ. ред. В. А. Марухненко. — Одесса: Маяк, 1967.
13. Рабочая биография «Январки» / Г. П. Кошеленко, В. И. Чербаев, Н. Н. Андриенко и др. — Одесса: Маяк, 1989. — 272 с.
14. Герлігі П. Одеса. Історія міста, 1794–1914 / Герлігі Патриція. — К.: Критика, 1999. — 383 с.
15. Історія Одеси / В. Н. Станко, З. В. Першина, С. Р. Гриневецький [та ін.]. — Одеса: Друк, 2002. — 558 с.

16. Малахов В. П. Одесса, 1900–1920 : Люди... События... Факты... / В. П. Малахов, Б. А. Степаненко. — Одесса : Optimum, 2004. — 448 с. ; Малахов В. П., Степаненко Б. А. Одесса, 1920–1965: Люди... События... / В. П. Малахов, Б. А. Степаненко. — Одесса : Наука и техника, 2008. — 504 с.
17. Балух Д. Забытая Одесса : историч. очерки : в 2 кн. / Д. Балух, А. Сурилов. — Одесса : Optimum, 2008. — Кн. 1: Одесса, которую мы забываем / Д. Балух. — 456 с.
18. Балух Д. Забытая Одесса : историч. очерки : в 2 кн. / Д. Балух, А. Сурилов. — Одесса : Optimum, 2008. — Кн. 2: Зенит Воронцовской Одессы / А. Сурилов. — 2009. — 448 с.
19. Огренич Н. Г. Твой имена, Одесса... / Наталья Григорьевна Огренич. — Одесса: Маяк, 1999. — Кн. 2. — 228 с.
20. Гончарук Г. І. Президент і Одеса (1999–2001) / Г. І. Гончарук. — Одеса : Астропринт, 2001. — 236 с.
21. Гончарук Г. І. Одеська стратегія. 1999–2000 роки / Г. І. Гончарук. — Одеса: Астропринт, 2001. — 248 с.
22. Одесса: город-агломерация — портово-промышленный комплекс / [авт. коллектив : А. Г. Топчиев (рук.), Д. И. Полоса, А. Е. Молодецкий и др.]; под общ. ред. А. Г. Топчиева. — Одесса: АО «БАХВА», 1994. — 360 с.
23. Гончарук Г.І. Історіографія одеських фабрик і заводів / Г. І. Гончарук, О. Ю. Нагайцев. — Одеса: Астропринт, 2004. — 216 с.
24. Гончарук Т. Г. Одеське порто-франко: Історія. 1819–1859 рр. / Тарас Григорович Гончарук. — Одеса: Астропринт, 2005. — 312 с.
25. Морская энциклопедия Одессы / [гл. ред. К. А. Ильницкий]. — Одесса : Порты Украины, 2012. — 704 с.

REFERENCES

1. KIRPICHNIKOV A. I. & MARKEVICH A. I. (1894) *Proshloe i nastojashhee Odessy (1794–1894) — Past and present of Odessa (1794–1894)*, Odessa: Typography L. Kirchner (in Russian).
2. DE VOLANT, GENERALE FRANCOIS (1999) *Oчерк moej sluzhbi v Rossii 1787–1811 — Outline of my service in Russia 1787- 1811*. Odessa: Odessa Commercial Sea Port (in Russian).
3. SKAL'KOVSKIJ, A. (1839) *Istoriko-statisticheskij opyt o torgovih i promyshlennnyh silah Odessy — Historical and statistical experience of commercial and industrial power Odessa*. Odessa: Printing Nitsche (in Russian).
4. SKAL'KOVSKIJ, A. (1865) *Zapiski o torgovyh i promyshlennnyh silah Odessy — Notes on trade and promyshlennnyh forces Odessa*. St. Petersburg : Printing Bezobrazov (in Russian).
5. BERNSHTEJN, S. (1881) *Odessa. Istoricheskij i torgovo-ekonomicheskij oчерk Odessy v svjati s Novorossijskim kraem — Odessa. Historical and trade-ekonomicheskij essay Odessa saints with Novorossiysk edge*. Odessa: Type. Nitsche (in Russian).

6. PŁAKSIN, S. (1901) *Kommerchesko-promyshlennaja Odessa — Commercial-Industrial Odessa*. Odessa (in Russian).
7. VAHITOV, R. (n.d.) *Sovetskaja ideologija. opyt metodologicheskogo marksizma — Soviet ideology. Experience methodological Marxism*. [Online] Ufa. R. Vahitov Page. Available from: Nevmenandr.net <http://www.nevmenandr.net/vaxitov/sovideology.php> [Accessed: 2nd December 2014] (in Russian).
8. KOVBASYUK, S. M. (ed.) (1957) *Odessa: Ocherk istorii goroda-geroja — Odessa: A Short History of the Hero City*. Odessa: Odessa Regional Publishers (in Russian).
9. ZAGORUJKO, V. (1957) *Po stranicam istorii Odessy i Odesshhiny — In the pages of history of Odessa and Odessa region*. Part 1. Odessa: Odessa Regional Publishers (in Russian).
10. ZAGORUJKO, V. (1960) *Po stranicam istorii Odessy i Odesshhiny — In the pages of history of Odessa and Odessa region*. Part 2. Odessa: Odessa Regional Publishers (in Russian).
11. PERSHINA, Z. (1963) *Imeni Janvar'skogo vosstanija — Behalf of the January Uprising*. Odessa: Odessa book publishing house (in Russian).
12. SAVCHUK, A. et al. (1967) *Zavod imeni Oktjabr'skoj revoljuci — Plant named after the October Revolution*. Odessa: Majak (in Russian).
13. KOSHELENKO, G. P. et al. (1989) *Rabochaja biografija «Janvar-ki» — Working biography «Yanvarka»*. Odessa: Majak (in Russian).
14. HERLIHY, PATRICIA (1999) *Odesa. Istoriya mista, 1794–1914 — Odessa. A History, 1794–1914*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).
15. STANKO, V. N., PERSHYNA, Z. V., HRINEVETSKIY, S. R. et al. (2002) *Istoriya Odesy — History of Odessa*. Odesa: Druk (in Ukrainian).
16. MALAHOV, V. P. & STEPANENKO, B. A. (2004) *Odessa, 1900–1920 : Ljudi... Sobytiya... Fakty... — Odessa, 1900–1920: People... Events... Facts...* Vol. 1. Odessa: Optimum.; MALAHOV, V. P. & STEPANENKO, B. A. (2008) *Odessa, 1920–1965 : Ljudi... Sobytiya... Fakty... — Odessa, 1920–1965: People... Events... Facts...* Vol. 2. Odessa: Optimum (in Russian).
17. BALUH, D. & SURILOV, A. (2008) *Zabytaja Odessa : istorich. ocherki : v 2 kn. — Forgotten Odessa: historical. Essays: in 2 books*. Vol. 1. *Odessa, kotoruju my zabyvaem — Odessa, that we forget*. Odessa : Optimum (in Russian).
18. BALUH, D. & SURILOV, A. (2009) *Zabytaja Odessa : istorich. ocherki : v 2 kn. — Forgotten Odessa: historical. Essays: in 2 books*. Vol. 2. *Zenit Voroncovskoj Odessy — Zenith Vorontsov Odessa*. Odessa : Optimum (in Russian).
19. OGREINICH, N. G. (1999) *Tvoi imena, Odessa... — Your names, Odessa...* Vol. 2. Odessa: Majak (in Russian).
20. GONCHARUK, G. I. (2001) *Prezydent i Odesa (1999–2001) — President and Odesa (1999–2001)*. Publication of first. Odesa: Astroprint (in Ukrainian).

21. GONCHARUK, G. I. (2001) *Odes'ka stratehiya. 1999–2000 roky — Odesa strategy. 1999–2000 years*. Odesa: Astroprint, 2001 (in Ukrainian).
22. TOPCHIEV, O. G. et. al. (1994) *Odessa: gorod-aglomeracija portovo-promishlennij kompleks — Odessa: city agglomeration port and industrial complex*. Odesa: AO «BAHVA» (in Russian).
23. HONCHARUK, G. I. & NAHAYTSEV, O. Yu. (2004) *Istoriografija odes'kykh fabryk i zavodiv — Historiography Odessa factories*. Odesa: Astroprint (in Russian).
24. HONCHARUK, T. G. (2005) *Odes'ke porto-franko: Istoriya. 1819–1859 rr. — Free port Odessa: History. 1819–1859*. Odesa: Astroprint (in Ukrainian).
25. ILNICKIJ, K. A. (ed.) (2012) *Morskaja jenciklopedija Odessy — Maritime Encyclopedia of Odessa*. Odesa: Ports of Ukraine (in Russian).

Надійшла до редакції 17 листопада 2014 р.

УДК 94(477/7):930.25«18/19»

Н. О. Гончарова

**ТЕМА ДВОРЯНСЬКОЇ БЛАГОДІЙНОСТІ У ПРАЦЯХ
ТАВРІЙСЬКОЇ УЧЕНОЇ АРХІВНОЇ КОМІСІЇ**

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»,
вул. Сухомлинського, 30, Переяслав-Хмельницький, 08401, Україна

Гончарова Наталія Олександрівна, к. і. н., доц., докторант кафедри історії та культури України, e-mail: 76natalis@mail.ru

АНОТАЦІЯ

Досліджено зміст збірників Таврійської ученої архівної комісії — однієї з 39 губернських учених архівних комісій, які існували в Російській імперії. Через аналіз публікацій охарактеризовано форми та напрями роботи Таврійської ученої архівної комісії у справі збереження культурної спадщини в регіоні наприкінці ХІХ — на початку ХХ століття. Доводиться теза про наявність чималого кількості відомостей про діяльність таврійського дворянства у площині благодійності, наголошується на помітній ролі дворян у роботі комісії.

Методологія даного дослідження ґрунтується на загальнонаукових принципах (історичності, об'єктивності, науковості) та історико-наукових методах (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-порівняльний, хронологічний), які дозво-